

We moeten iets dóén!

Elsbeth Etty

We moeten iets dóén!

Getuigenissen over de Februaristaking



Amsterdam · Antwerpen
Em. Querido's Uitgeverij BV
2026

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Em. Querido's Uitgeverij BV, Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Copyright © 2026 Elsbeth Etty

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, in enige vorm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Em. Querido's Uitgeverij BV, Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam. Ook tekst- en datamining van deze uitgave is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de uitgeverij.

Omslag Roald Triebels
Foto auteur Lionne Hietberg
Binnenwerk Perfect Service, Reeuwijk

ISBN 978 90 253 1983 0 / NUR 320
www.querido.nl

Het fascisme krijgt geen kans als er maar genoeg mensen zijn die beseffen: een aanval op de politieke vrijheden van één, is een aanval op de vrijheid van allen. Als er, kortom, maar genoeg mensen zijn die begrijpen: dit is fascisme.

– Rosan Smits, *Dit is fascisme* (2025)

INHOUD

Vooraf 9

1 De kracht van fictie	21
2 Van dag tot dag	37
3 Prelude	54
4 Antisemitisme	71
5 Vuur-, slag- of steekwapens inleveren	87
6 Generale repetitie	107
7 Onbarmhartige wraak	126
8 ‘Wij moeten iets doen!’	145
9 De tweede stakingsdag	162
10 Hoge prijs	177

Nawoord 197

Verantwoording en dank	203
Noten	207
Bibliografie	219
Interviews Theun de Vries	223
Illustratieverantwoording	227
Personenregister historisch	229
Personenregister fictief	233

VOORAF

Op dinsdag 25 februari 1941 brak in Amsterdam een gigantisch oproer uit dat de geschiedenis inging als de Februaristaking. Uit protest tegen de gewelddadige Jodenvervolgingen door de Duitse nazibezetters en hun NSB-handlangers reden er geen trams en lagen ook andere gemeentelijke diensten plat. Massaal werd gehoor gegeven aan de door de illegale communistische partij verspreide oproep **STAAKT!!! STAAKT!!! STAAKT!!!** Ook de duizenden metaalarbeiders van de scheepswerven en fabrieken in Amsterdam-Noord staakten. Met de ponten over het IJ, waarmee ze in alle vroegte naar hun werk waren gegaan, keerden ze terug naar de stad, waar ze met gejuich werden begroet. Overal liepen fabrieken, bedrijven, confectieateliers en winkels leeg. Het personeel van de Bijenkorf deed mee en zelfs de Amsterdamse beurs. Rond het middaguur lag heel Amsterdam plat.

Ongelooflijk en nog nooit vertoond: een algemene staking in bezet gebied uit solidariteit met de Joodse bevolking en als verzet tegen de onverdraaglijke naziterreur! Hoe was het in 's hemelsnaam mogelijk zo'n massale beweging op gang te brengen terwijl onder de Duitse bezetter politieke partijen, vakbonden en media monddood waren gemaakt, de democratie was afgeschaft en iedere vorm van verzet genadeloos werd afgestraft?

Die vraag is weer uiterst relevant nu extreemrechtse macht-

hebbers de democratische rechtsorde bedreigen. Flagrante schending van mensenrechten, racisme, seksisme, xenofobie, discriminatie van en klopjachten op minderheden, persbreidel en censuur zijn aan de orde van de dag, zowel in de Verenigde Staten als in een reeks Europese landen. Ook in Nederland dreigt het die kant op te gaan. We moeten iets dóén, hoor en lees ik vaak. Maar wát moeten we doen en hoe?

Kunnen we wellicht iets leren van de Februaristaking, toen, onder veel zwaardere omstandigheden en repressie dan nu, mensen uit alle lagen van de bevolking in actie kwamen uit protest tegen rechteloosheid en uit solidariteit met getroffen medeburgers? Om inspiratie op te doen (her)las ik ter gelegenheid van 85 jaar Februaristaking vrijwel alles wat over deze legendarische verzetsdaad is geschreven. Hieronder volgt een overzicht van de belangrijkste publicaties en hun context.

*

In 1954 verscheen onder auspiciën van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIO) de gedegen studie *De Februaristaking/25-26 februari 1941* van Ben Sijes. De auteur was een in armoede opgegroeide Joodse Amsterdammer wiens ouders, grootouders en andere familieleden de Holocaust niet hadden overleefd. Als aanhanger van het radencommunisme (een marxistische stroming die streefde naar arbeiderszelfbestuur) was hij een uitgesproken tegenstander van hiërarchisch georganiseerde politieke partijen en bewegingen. De Februaristaking had hij meegemaakt als 33-jarige lasser bij scheepswerf Verschure in Amsterdam-Noord, maar hij had er niet actief aan deelgenomen.¹ Voor een antwoord op de vraag hoe en door wie de massale leegloop van de scheepswerven en metaalbedrijven was georganiseerd, beriep hij zich dan ook niet op eigen erva-

ringen, maar op communistische stakingsleiders, die hij in het voorjaar van 1946 interviewde. Op grond daarvan moest hij – à contrecœur – concluderen dat de staking en alles wat daarbij kwam kijken aan voorbereiding en organisatie het werk was geweest van de door hem verafschuwde Communistische Partij Nederland (CPN).

Dat feit werd in de door virulent anticommunisme gekenmerkte Koude Oorlog betwist door politici en publicisten die tijdens de bezetting geen deel hadden genomen aan het verzet. Zij beweerden dat er sprake was geweest van een spontane opstand die ten onrechte werd geclaimd door de CPN. Die partij zou pas na de Duitse inval in de Sovjet-Unie van juli 1941 in verzet zijn gekomen tegen de nazi's. Vóór die tijd had algemeen secretaris Paul de Groot het niet-aanvalsverdrag tussen Stalin en Hitler verdedigd en zich gehouden aan de door Moskou gedicteerde neutraliteitspolitiek. Nog in juni 1940 had hij gepleit voor een 'correcte houding' tegenover de bezetter. Dat veel CPN-leden daar niet in meegingen en wel degelijk protesteerden tegen de fascistische terreur in het algemeen en de Jodenvervolging in het bijzonder komt echter duidelijk naar voren in Sijes' verhaal:

[T]oen de relletjes in de Jodenhoek toenamen, vierhonderd Joden opgepakt werden en een grote verontwaardiging zich van Amsterdam meester maakte, sprak het voor de CPN, die reeds zo lang op acties in en buiten de bedrijven had aangestuurd, vanzelf dat getracht moest worden de algemene verontwaardiging in één gemeenschappelijke daad, de algemene staking, om te zetten. Zij wist, dat bijna de gehele Amsterdamse bevolking brandde van verlangen om te protesteren.²

Volgens historicus Annet Mooij in haar boek *De strijd om de Februaristaking* (2006) liet Sijes zien dat de voorbereiding van de staking plaatsvond 'in kringen van de CPN, de enige politieke partij in het verzet en op dat moment de enige illegale groep in Amsterdam met een organisatie achter zich die voldoende groot en hecht was om zo'n grote actie aan te kunnen'. Zo maakte hij, aldus Mooij, korte metten met zowel 'de mythe dat de staking spontaan was uitgebroken' als 'de mythe dat de CPN zich van iedere anti-Duitse activiteit had onthouden vóór de Duitse inval in de Sovjet-Unie'.³

Maar de reacties op de RIOD-publicatie spraken andere taal: vrijwel alle kranten hielden die mythes in stand door te beklemtonen dat Sijes het initiatief voor de Februaristaking niet aan de CPN als organisatie toeschreef maar aan twee individuele leden van die partij. Daarmee 'stelt hij de overschatting van de CPN ten aanzien van deze staking aan de kaak', oordeelde Trouw. Andere kranten deden daar nog een flinke schep bovenop. Het Vrije Volk klaagde dat de communisten er ten onrechte goed van afkwamen in het boek:

Een heel hoofdstuk handelt over de illegale CPN. [...] Is deze extra-aandacht niet een gevolg van de reclame, die de CPN na de oorlog met de staking heeft gemaakt? Wij menen van wel. [...] De geschiedenis zelf rechtvaardigt de grote ruimte niet, die aan de CPN is toebedeeld. Nergens komt de schrijver tot de conclusies, die de naoorlogse communisten zelf hebben gepropageerd.

Slechts enkele recensenten, onder wie A. Alberts in *De Groene Amsterdammer*, gaven de CPN de credits die zij verdiende:

Zou er een staking zijn uitgebroken, indien er geen communistische organisatie zou hebben bestaan?

Zou dan het élan van de ongeorganiseerde menigte voldoende zijn geweest? Het is mogelijk, maar op zulk een wijze bepaalt men geen historische waarden. En de historische waarde van het communistische initiatief in de Februaridagen van 1941 is buiten kijf en zij wordt niet verminderd door de omstandigheid, dat de leiding der C.P.N. zelf ongetwijfeld verrast moet zijn geweest door de omvang, die de staking heeft genomen.

Het Nieuw Israëlietisch Weekblad kwam tot een soortgelijke conclusie:

Hun grote rol konden de communisten spelen, omdat zij een organisatie hadden, omdat zij een sein tot handelen konden geven, toen iedereen wat wilde doen en niemand wist wat en hoe hij het moest doen. [...] Het is ongetwijfeld waar, dat de communisten de stoot tot de staking hebben gegeven en dat deze zonder hen niet tot stand zou zijn gekomen.

Ondanks deze geluiden bleven de kwaadsappige mythes over de rol van de CPN in het antifascistisch verzet intact, ook ná de Koude Oorlog. Nog in 2024 publiceerde historicus Rob Hartmans, die zichzelf introduceert als ‘overtuigd anticommunist’, een dikke pil over de verwerpelijke geschiedenis van de CPN. Zijn motivatie om de mensheid alsnog te willen waarschuwen voor die al lang opgeheven partij is deze:

Als extreemrechtse figuren als Geert Wilders of Thierry Baudet radicale uitspraken doen – bijvoorbeeld over het terugdringen van het aantal Nederlanders van Marokkaanse af-

komst of over de ‘boreale wereld’ die op instorten zou staan – wordt er onmiddellijk naar de geschiedenis verwezen, naar de periodes waarin xenofobie en autoritaire opvattingen catastrofale gevolgen hadden. Alleen al omwille van de billijkheid is het daarom goed om ook naar het verleden van extreemlinks te kijken, aangezien het communisme niet minder rampzalig was dan het fascisme en het nationaal-socialisme.⁴

Het boek bevat niets nieuws en lijkt vooral bedoeld om verzet tegen racisme, antisemitisme en xenofobie te diskwalificeren als ‘woke’. Helemaal in lijn met president Trumps ‘antiwokisme’ – een 21ste-eeuwse variant van anticomunisme en net als het mccarthyisme bedoeld om progressieve opposanten monddood te maken – beweert de auteur dat de communisten in 1941 niet staakten uit protest tegen de Jodenvervolging maar om andere redenen (hogere lonen en uitkeringen voor arbeiders en werklozen).

Na de oorlog gebruikte de CPN de Februaristaking voor propaganda en presenteerde zij zich ten onrechte als ‘dé principiële bestrijder van het Duitse antisemitisme’, bouwt Hartmans de Koude Oorlogcommentatoren van weleer na. Vervolgens stelt hij vast dat veel linkse studenten zich in de jaren zeventig van de vorige eeuw aangetrokken voelden tot de CPN omdat die ‘vóór alles gold als “de partij van de Februaristaking” en “enige echte verzetspartij”’.⁵

In mijn geval klopt dat inderdaad. Maar het was geen ‘partijpropaganda’ die me inspireerde. Op de betekenis van de Februaristaking werd ik in eerste instantie geattendeerd door de getuigenissen van Abel J. Herzberg, Jacques Presser en Theun de Vries in respectievelijk *Kroniek der Jodenvervolging, Ondergang en Februari*. Herzberg noemde de Februaristaking tegen de Joden-

vervolging ‘een unicum in de geschiedenis van het Joodse volk’ en een ‘verdediging van de Nederlandse morele en maatschappelijke waarden’.

[H]et eerste initiatief schijnt te zijn genomen door ooggetuigen van de razzia, communisten, die in de bedrivers van deze razzia’s de dragers zagen van die zwarte macht die iedere sociale ontwikkeling in de weg stond. De vervolging van de Joden hebben zij doorzien als de invoering van de fictieve vijand. En ze meenden dat de maat nu vol was en dat er iets gebeuren moest.⁶

Presser betoogde dat de Februaristaking ‘voor zeer vele Joden een van de machtigste ervaringen van hun leven tijdens de bezetting heeft betekend’ omdat ‘ze zich niet in de steek gelaten voelden’.

Achter hen stond openlijk een groep, vertegenwoordigend het Nederlandse volk, waar zij enige eeuwen in vrede tussen hadden gewoond. Die groep waagde het een meedogenloze vijand tegemoet te treden, bleek bereid tot het brengen van offers in goed en bloed: voor hen.⁷

Theun de Vries bracht in de sleutelroman *Februari* met literaire middelen de mensen tot leven die deze offers brachten. Ik kreeg zijn bijna 1300 pagina’s tellende trilogie voor het eerst onder ogen als student Nederlandse taal- en letterkunde aan de UvA en werd erdoor verpletterd. De roman droeg ertoe bij dat ik me aansloot bij de CPN en redacteur werd van het in november 1940 als illegale krant opgerichte communistische dagblad *De Waarheid*. Niet omdat ik het met alles eens was of de geschiedenis van die partij omarmde – integendeel – maar omdat ik als

studentenactivist en feminist had ervaren dat organisatie nodig is om onrecht te bestrijden en de maatschappij te veranderen. (Medestudenten die om dezelfde reden lid werden van de Partij van de Arbeid deden dat mijns inziens evenmin uit affiniteit met de PvdA-geschiedenis, zoals de onder verantwoordelijkheid van premier Willem Drees bedreven oorlogsmisdaden tijdens de koloniale oorlog tegen de Republiek Indonesië.)

*

Waarom en onder welke omstandigheden De Vries – Linientreu-CPN-lid sinds 1936 – Februari schreef, was mij bij eerste lezing niet bekend. Pas later begreep ik dat Paul de Groot erachter zat. De eigenmachtige CPN-leider had woedend gereageerd op het boek van Sijes, waarin de Februaristaking volgens hem te veel werd afgeschilderd als een spontaan initiatief van individuele communisten ten koste van de rol die de illegale CPN-leiding en met name hijzelf hadden gespeeld.

Evenmin als Sijes had De Groot deelgenomen aan de staking. In juli 1940 was de veertigjarige Joodse algemeen secretaris van de partij met zijn gezin ondergedoken buiten Amsterdam. Met Jan Dieters en Lou Jansen vormde hij de landelijke leiding van de illegale CPN. Zijn twee medebestuurders werden in 1943 door de nazi's gefusilleerd. Zelf ontsnapte hij in 1942 ternauwernood bij een nachtelijke inval op zijn onderduikadres, maar zijn vrouw en dochter werden gepakt en in Auschwitz vermoord.

Zo was er na de Bevrijding niemand over van degenen met wie de getraumatiseerde De Groot gedurende de eerste oorlogsjaren had geleefd en gewerkt. Niemand kon meer getuigen van zijn zelfverklaarde heldendaden. Naar eigen zeggen was hij het brein geweest achter de staking en de auteur van de ver-

maarde oproep STAAKT!!! STAAKT!!! STAAKT!!!, die volgens de communistische zegslieden van Sijes werd geschreven door Lou Jansen.

De Groot had zich al vóór de verschijning van Sijes' boek gedistantieerd van de uit CPN-kring afkomstige informatie die aan het RIOD werd verstrekt. In 1950 zegde hij de samenwerking met deze in zijn ogen onbetrouwbare instelling op. 'De geschiedenis van de Februari-staking 1941 zal in volle omvang te zijner tijd geschreven worden, maar niet door U,' liet hij het RIOD per brief weten.⁸

Een kleine drie maanden na de publicatie van Sijes' studie hield De Groot een inleiding voor het Dagelijks Bestuur van de CPN onder de titel 'Maatregelen Februaristaking', met als eerste punt 'ontmaskering van het boek over de Februaristaking door Bureau Oorlogsdocumentatie'. Een van zijn kritiekpunten was dat Sijes de pogingen van 'katholieke, sociaaldemocratische en industriële klieken' om een Mussert-regering te vormen zou hebben verdonkeremaand. De CPN had dat met de Februaristaking weten te voorkomen. Het was nu zaak de 'geschiedvervalsing' van Sijes te corrigeren. De Groot eindigde met de opmerking dat zijn inleiding kon dienen als 'materiaal voor een roman van Theun de Vries' met 'benutting van de mogelijkheden om ook een aantal vermoedens te verwerken'.⁹

Of De Groot dit van tevoren had overlegd met De Vries is onbekend. Annet Mooij meent van niet en schrijft:

De suggestie werd ongetwijfeld doorgegeven, maar niettemin liet de communistische geschiedschrijving nog even op zich wachten. [...] In 1961 publiceerde Gerard Maas zijn *Kroniek van de Februari-staking 1941*. En ook De Vries had de uitdaging aanvaard. Van zijn hand verscheen een jaar later de trilogie *Februari. Roman uit het bezettingsjaar 1941*.¹⁰

De bewering dat *Februari*, net als het in een paar weken tijd geproduceerde boek van de vrijgestelde CPN-functionaris Maas, een door De Groot gedicteerde ‘communistische geschiedschrijving’ is, steunt nergens op. Maas schreef zijn *Kroniek* inderdaad in opdracht van de partij en heeft daarin volgens zijn zoon en biograaf Frank Maas ‘trouw de voorschriften van De Groot gevolgd’.¹¹ Theun de Vries daarentegen was, anders dan Maas, niet financieel afhankelijk van de CPN. Hij was een gevierd literator, met een indrukwekkend oeuvre op zijn naam, die zijn eigen koers kon varen. *Februari* is geen weerslag van De Groots ideeën; de roman steunt grotendeels op het door de partijleider verguisde RIOD-onderzoek.

Tegenover mij noemde Theun de Vries *Februari* ‘een documentaire roman, gebouwd op gesprekken met arbeiders die aan de staking deelnamen’. Zijn enorme dossier erover had hij aan uitgeverij Pegasus gegeven, vertelde hij. ‘Er zaten wel zestig interviews in met alle mogelijke mensen. Maar het is zoekgeraakt, waarschijnlijk weggegooid.’¹²

Gelukkig blijkt dat laatste niet het geval. Bij mijn speurtocht naar de wordingsgeschiedenis van *Februari* stuitte ik in het Literatuurmuseum op notities en interviews van De Vries uit 1954, deels met dezelfde communistische stakers die Sijes had gesproken voor zijn toen net verschenen studie. Hun verhalen komen bij De Vries veel beter uit de verf dan in het droge relaas van de RIOD-onderzoeker, maar ontlopen elkaar wat de feiten betreft nauwelijks.

Slechts op een cruciaal punt verschillen ze: Sijes’ conclusie dat de staking een spontaan initiatief was van de communistische gemeentearbeiders Piet Nak en diens – later gefusilleerde – collega Willem Kraan, wordt niet ondersteund door de zeggelieden van De Vries en ontbreekt dan ook in *Februari*. En niet ten

onrechte. In zijn boek *De Communistische Partij van Nederland in oorlogstijd* (1978) onthulde de voormalige Amsterdamse CPN-districtsbestuurder Frits Reuter dat Nak zijn initiërende rol sterk heeft overdreven tegenover Sijes. Alle initiatieven werden genomen door de illegale partijorganisatie, aldus Reuter. Waarom Sijes ‘onjuistheden’ over het optreden van Piet Nak publiceerde, laat hij in het midden.¹³ Annet Mooij schrijft dat de RIOD-onderzoeker zich mogelijk heeft laten meeslepen door zijn eigen politieke voorkeur.¹⁴

Dat laatste geldt niet minder voor Theun de Vries, wiens CPN-achtergrond (hij bleef lid tot 1971) duidelijk doorklinkt in *Februari*. Toch valt hij niet te betrappen op onjuistheden en geeft hij – zonder de waarheid geweld aan te doen – een treffender beeld van de Februaristaking dan Sijes, Maas, Reuter en andere auteurs die erover hebben geschreven.

Voor alle duidelijkheid: deze inleiding is geen verdediging van de CPN onzaliger nagedachtenis en evenmin een rechtvaardiging achteraf van mijn tien jaar durende lidmaatschap van die partij. Als een andere club de Februaristaking tot stand had gebracht, was mijn bewondering ervoor even groot geweest. Waar het mij om gaat is de les dat organisatie een voorwaarde is voor het creëren van de solidariteit en het draagvlak die nodig zijn voor massaal verzet.

*

Vijfentachtig jaar na de Februaristaking behoren de hierboven geschetste ideologische controverses over de achtergronden en betekenis ervan tot het verleden en is er ruimte voor de getuigenissen van betrokkenen. Die staan centraal in dit boek, waarvoor ik dankbaar gebruik heb gemaakt van het werk van Theun de Vries.

Om erachter te komen hoe hij erin is geslaagd over te brengen wat honderdduizenden Amsterdammers ertoe bracht om op te staan tegen de oppermachtige Duitse bezetter, onderzoek ik zijn aanpak en werkwijze. Dat leverde verrassende vondsten op. Zo ontdekte ik wie de in *Februari* onder gefingeerde namen figurerende communisten en andere hoofdrolspelers waren. Hun identiteit wordt vermeld in talrijke nooit gepubliceerde interviews van De Vries met hen. Anonieme deelnemers aan de Februaristaking die door Sijes en anderen niet of alleen met initialen worden genoemd, krijgen in *Februari* een gezicht en een stem: trambestuurders, vuilnismannen, werfarbeiders, een stakingsleidster bij de Bijenkorf, ooggetuigen van de razzia's in de Jodenbuurt, leden en de trainer van de Joodse sportschool Maccabi, opstandige scholieren, solidaire kunstenaars en vele, vele anderen die voelden 'We moeten iets dóén' en dankzij de onverschrokken communistische gangmakers de kans kregen de daad bij het woord te voegen.